

MEDDELANDEN FRÅN SVENSKT VISARKIV. 12

AUGUST VON HARTMANSDORFF
SOM
BALLADSAMLARE

Av

BENGT R. JONSSON

SVENSKT VISARKIV • STOCKHOLM

August von Hartmansdorff

som balladsamlare

Av Bengt R. Jonsson

I 1810-talets svenska kulturliv, präglad av nyromantik och göticism, var det vaknande intresset för folkliga traditioner ett framträdande drag. Detta intresse, som framförallt ägnades folkdiktning och folkmusik, kom tydligt till uttryck i decenniets livaktiga publikationsverksamhet på området. Sålunda trycktes hos Agardh i Lund 1812 det lilla anonyma vishäftet "Nordiska sånger", till vilket David Munck af Rosenschöld och Per Henrik Ling torde ha lämnat bidrag. 1814—15 publicerades "Traditioner af Swenska Folk-Dansar" av Olof Åhlström och Arvid August Afzelius. Den sistnämnde svarade också jämte Erik Gustaf Geijer för det verk, som måste betecknas som det ojämförligt viktigaste av tidens folkloristiska utgivningsföretag, "Svenska Folkvisor från forntiden". Första delen härav kom 1814, de båda följande delarna bär tryckåret 1816 men blev i verkligheten inte färdigtryckta och utgivna förrän 1817, resp. 1818. P. D. A. Atterbom införde i den av honom redigerade "Poetisk Kalender för år 1816" en samling ballader och äldre lyriska visor, "Nordmansharpan", med stundom kraftigt bearbetade texter. 1819 utgav Lorenzo Hammarsköld och Johan Imnelius "Svenska Folksagor", vars innehåll snarast kunde kallas folkböcker (Melusina, Pelle Båtsman, etc.).

Åtskilliga utgivningsprojekt blev inte realiserade. Hit hör Leonard Fredrik Rääfs och Claes Livijns under flera år dryftade planer på en edition av folkböcker och Johan Wallmans tanke på att 1818 publicera sin leksamling.¹ Denna senare skulle dock, i likhet med en stor del av den vissamling som skapats av Rääf, sedan bli tryckt när A. I. Arwidsson fick förtroendet att ge ut dem som kärnan i "Svenska Forn-sånger" (1834—42).

¹ Jfr N. Dencker, Wallmans samling (i Arv. 1956, även som Meddelanden från Svenskt Visarkiv 6).

Till grund för utgivningen låg i flera av ovanstående fall ett stort uppteckningsarbete. När det gäller visorna, och det är i fortsättningen enbart dem vi här skall befatta oss med, finner man att initiativen till de mera betydande samlingarna utgick från fyra håll: L. F. Rääf, bröderna Wallman, A. A. Afzelius och Jakob Adlerbeth. Kring dessa centralfigurer flockades en mängd medarbetare, varav en hel del kända namn. Denna 1810-talets visinsamling ämnar jag utförligare skildra i annat sammanhang. Här skall endast beskrivas tillkomsten av några bidrag till Rääfs vissamling och därigenom också till "Svenska Forn-sånger". Som medarbetare till Rääf skall därvid presenteras en mycket känd person i det svenska 1800-talets offentliga liv, ämbetsmannen och politikern August von Hartmansdorff.

August von Hartmansdorff var på modernet kusin med L. F. Rääf, vilket framgår av nedanstående släkttavla:²

Adam Fredrik Grönhagen (1720—1797)
g. m. (1753) Ulrika Charlotta von Olthoff (1736—1774)

Hedv. Charl. Grön- hagen (1756—1810) g. m. (1784) lagman Leonard Henrik Rääf (1745—1810)	Fredrika Grönhagen (1765—1835) g. m. (1791) kapten Jak. Baltzar von Hartmans- dorff (1752—1802)	Ulrika Grönhagen (1768—1821) g. m. (1799) kapten C. V. Westerling (1772—1829)
Leonhard Fredrik Rääf (1786—1872)	August von Hartmans- dorff (1792—1856)	

Hartmansdorff föddes och växte upp i Adelövs socken, Jönköpings län, och inskrevs 1806 vid Uppsala universitet, där han avlade kansliexamen 1808. Han tjänstgjorde vid krigsexpeditionen 1809, deltog samma år i fredsunderhandlingarna med Danmark i Jönköping samt placerades 1810 vid pommerska expeditionen. Han medföljde den svenska armén till Tyskland 1813, blev året därpå protokollsekreterare i departementet för pommerska och koloniala ärenden och var 1816—21 sekreterare hos riksståthållaren i Norge, varefter den mera bekanta delen av hans karriär inleddes.³

² Släkttavlan uppgjord med ledning av uppgifter i G. Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor, III (1927), s. 195.

³ För Hartmansdorffs biografi se t. ex. G. Utterströms artikel i "Svenska män och kvinnor" samt Elgenstierna, a. a., III (1927) s. 488 f.

Rääf, som 1805 avlagt kansliexamen, inträdde samma år som kanslist i krigsexpeditionen och började 1808 tjänstgöra i Riksarkivet. Från sin ankomst till Stockholm och fram till början av maj 1810, då Rääf till följd av moderns död måste överge huvudstaden och resa hem till Tomestorp, kunde därför Hartmansdorff umgås med och inhämta råd av sin äldre kusin. De träffades ofta, enligt vad som framgår av Hartmansdorffs almanacksanteckningar,⁴ och under våren 1810 ger samma anteckningar uttryck för det intresse denne fått för sin sex år äldre frändes vissamlande. Den 14 januari skriver han: "Läste Lennarts gamla wisor", och för den 8 mars finns uppgiften: "Läste Visorna hos Rääf."

Snart söker Hartmansdorff göra aktiva insatser till förmån för Rääfs vissamling. I mars 1810 skriver han sålunda till den danske greven Adam Wilhelm Moltke, också han en sedermera mycket känd och framstående politiker, vars bekantskap han gjort vid underhandlingarna i Jönköping, och ber honom utröna huruvida det i Danmark finnes några samlingar av "gamla svenska Folkwisor". De undersökningar Moltke anställde, främst genom att tillfråga Rasmus Nyerup, gav emellertid negativt resultat.⁵

Större framgång hade Hartmansdorff när det gällde att genom uppteckningar efter muntlig tradition förmera Rääfs samling. Härvid hade han i sin tur en duglig medarbetare i kaptenen Carl Vilhelm Westerling, gift med en moster till Hartmansdorff och Rääf (se släkttavlan härövan).

Westerling föddes 1772 i Kjaltringe, Börje socken, Uppland. Han blev fänrik vid Livgrenadjärerna 1789, sedan löjtnant där och fick kaptens avsked inte senare än 1806. Han brukade först Boda gård i Torpa socken, Östergötland, och därefter Westraby i Hults socken, Jönköpings län, till 1812, då han bosatte sig på Bruzaholms bruk i sistnämnda socken. Föga framgångsrik hushållare måste han 1816 avyttra även denna egendom. Han dog i Kristianstad 1829.⁶

⁴ Hartmansdorffs almanackor med dagboksanteckningar ingår i Hartmansdorffska samlingen, Riksarkivet.

⁵ Hartmansdorffs brev till Moltke är sannolikt det som åsyftas i en almanacksanteckning 19. 3. 1811: "Afsände Br. till Gr. Molke". Självva brevet är förlorat. Moltkes svar finns däremot i Hartmansdorffska samlingen, RA. För efterspaningar av brevet till Moltke tackar jag bibliotekar Erik Dal och rigsarkivar Svend Aakjær, Köpenhamn.

⁶ Uppgifterna hämtade från V. Örnberg, Svenska Ättartal, 6 (1890), s. 33.

Carl Vilhelm Westerling var amatörmusiker, och att döma av hans i breven till Hartmansdorff ofta återkommande beställningar av strängar har han flitigt trakterat sitt instrument, violoncellen. Han spelade bl. a. Mozartkvartetter, som han dock fann i svåraste laget.⁷

Julhelgen 1810/11 tillbringade Hartmansdorff hos Westerling på Westraby och återstoden av januari 1811 på det Grönhagenska godset Brandsnäs, Torpa socken, Östergötland. Från denna tid finns det några intressanta notiser i hans almanackor: "Skref visor" (30. 12. 1810); "Morbror skref noter till mina Visor" (31. 12. 1810); "Jag afskref visor och upläste dem för Morbror Moster" (12. 1. 1811). De två första uppgifterna härstammar från tiden på Westraby, den tredje från Brandsnäs. "Morbror" på Westraby är förstås Westerling, "Morbror" och Moster" på Brandsnäs torde vara Carl Henrik Grönhagen och hans maka.⁸ Av anförda citat framgår tydligt, att Hartmansdorff begagnade sin vistelse hos släktingarna till att samla visor och att Westerling då medverkat vid melodiernas upptecknande. Sedan Hartmansdorff återvänt till Stockholm fortsätter Westerling några månader att syssla med vissamlande. Dels har han med melodier kompletterat vissa av Hartmansdorffs textuppskrifter, dels har han på egen hand upptecknat såväl texter som melodier. Vi kan följa detta i brev: "Det intresserar mig få veta om mina toner approberades" (Westerling-Hartmansdorff 17. 2. 1811); "Visorna får du, om ej förr, med Baron Carl Armfeldt, som medio af nästa månad skall vara i Stockholm." (Westerling-Hartmansdorff odat., mars eller april 1811); "Endast skall jag nu, jämte Fröken, gifva dig tilkjänna, att ett Paquette med Baron Armfeldt nu är på väg til Dig med inneliggande Linnekläder, 10 aldra raraste Visor, 3 d^{te} toner..." (Westerling-Hartmansdorff 18. 4. 1811); "Westerling har skickat mig 18 Vismelodier, dels på visor, som vi redan hafva, dels på andra, som vi få" (Hartmansdorff-Räaf 12.4 1811).⁹

De visor Hartmansdorff fick av Westerling skickade han vidare till Räaf.¹⁰ Själv samlade han in några visor på Värmdön på sommaren

⁷ Se t. ex. brev Westerling-Hartmansdorff 12. 3. 1811 och 12. 4. 1811.

⁸ Se Elgenstierna, a. a., III (1927), s. 195.

⁹ Breven till Hartmansdorff finns i Hartmansdorffska samlingen, RA; breven till Räaf i Räafska samlingen, Uppsala universitetsbibliotek.

¹⁰ Se t. ex. ett brev Hartmansdorff-Räaf 3. 8. 1811: "Enligt löfte skickar jag inneliggande visor och folksagor".

och hösten 1811. Den 30 augusti detta år rapporterar han till Rääf att han där "kommit öfver en stympad visa om Ridder Magnus, med en ganska vacker melodie" och att melodierna till två andra visor kunde skaffas, om Rääf så önskade.¹¹

Vi skall nu genomgå de visor av Hartmansdorffs och Westerlings bidrag till Rääf, som bevarats. Förutom brevnötiser består källmaterialet härför av tre handskrifter i Kungl. biblioteket:

Vs 2, Handskrifterna till "Svenska Fornsånger";

Vs 126, A. A. Afzelius' efterlämnade papper rörande "Svenska Folk-visor";

S 163, Erik Drakes melodiharmoniseringar för "Svenska Fornsånger", renskrift (ej egenhändig).

1. Visor, vars texter föreligger i August von Hartmansdorffs autograf.

Ingenstädes i handskrifterna anges visor vara skrivna av Hartmansdorffs hand. Handstilen är bestämd efter säkra Hartmansdorffska autografer i brev m. m.

UPPTECKNINGAR EFTER "EN FLICKA FRÅN KISA SN", 1810.

1. Vs 2:1, s. 123—125, "Ungerlen han talte till Inga lilla så". Typ: Apelbrand och lilla Lena, DgF 311. Med melodiupppteckning av Westerling. Melodien harmoniserad S 163, nr 154. Upppteckningen nämnd i kommentaren till Sv. Fornsånger, nr 31.
2. Vs 2:1, s. 623—625, "Marstrand går på gården och blänker med sitt svärd". Typ: Harpans kraft, DgF 40. Med melodiupppteckning av Westerling. Melodien harmoniserad S 163, nr 107. Text och melodi tryckta som nr 149 A i Sv. Fornsånger.

UPPTECKNINGAR EFTER "EN PIGA FRÅN KINDA HD.", 1810.

3. Vs 2:1, s. 249—252, "Och Konungen och Drottningen skulle till Nidingen fara". Typ: Herr Peder och hans syster, DgF 109. Med melodiupppteckning av Westerling. Melodien harmoniserad S 163, nr 81. Text och melodi tryckta som nr 47 A i Sv. Fornsånger.

¹¹ Rääf skriver till Hartmansdorff 22/10 1811: "Jag skulle långt förr hafva tackat dig för de visor du lofvat att samla på Wermdön..."

4. Vs 2:1, s. 647—650, "Förr hade jag en Syster så bård". Typ: Havsfruns tärna bortrövas, DgF 380. Med melodiuppteckning av Westerling. Melodien harmoniserad S 163, nr 34. Text och melodi tryckta som nr 150 A i Sv. Fornsånger.
5. Vs 2:3, s. 139—142, "Det sitter två kämpar alt nordan i fjäll". Typ: Kämpen Grimborg. Med melodiuppteckning av Westerling.
6. Vs 2:3, s. 347—350, "Der bodde en Grefve uppå Vårt Land". Typ: Näcken bortför jungfru, DgF 39. Med melodiuppteckning av Westerling.

Ovanstående sex visor är av allt att döma upptecknade i slutet av december 1810. Då ju Kisa socken ligger i Kinda härad, är det mycket möjligt att en och samma person åsyftas med de använda två beteckningarna. Knappast rör det sig om uppskrifter gjorda i Kinda, Rääfs hemort, utan snarare om sådana efter en flicka från Kinda, som tagit tjänst på Westraby eller någon av dess granngårdar. Till samtliga texter har som synes Westerling gjort melodiuppteckningar.

UPPTECKNINGAR EFTER "MAJORSKAN WESTERLING", 1810—11.

7. Vs 2:1, s. 367—369, "så fagert går dansen ute med å". Upptecknad 1810. Typ: Liten vallpiga, DgF 243. Med melodiuppteckning av Westerling. Texten, ej melodien, tryckt som nr 64 i Sv. Fornsånger.
8. Vs 2:1, s. 409—412, "Liten Kerstin hon går för sin moder att stå". Upptecknad 1810. Typ: Fästmö besöker döende fästman, DgF 460. Tryckt som nr 75 A i Sv. Fornsånger med melodien S 163, nr 97.
9. Vs 2:1, s. 425—427. "Falkvard han tjente i Konungens Gård". Upptecknad 1810. Typ: Falkvard Lagmansson, DgF 178. Med melodiuppteckning av Westerling. Melodien harmoniserad S 163, nr 32. Texten och melodien tryckta som nr 80 i Sv. Fornsånger.
10. Vs 2:1, s. 451—454, "Och jungfrun hon gick för sin moder att stå". Upptecknad 1810. Typ: Syster befriar broder, DgF 186. Tryckt som nr 96 A i Sv. Fornsånger.
11. Vs 2:1, s. 479—483, "Kung Daniel han rider til liten Nettas gård". Upptecknad 1810. Typ: Kung Daniel och stolts Malfred, DgF 237. Med melodiuppteckning av Westerling. Melodien harmoniserad S 163, nr 80. Texten och melodien tryckta som nr 102 i Sv. Fornsånger.
12. Vs 2:1, s. 545—547, "Signa Lilla tjente i Konungens gård". Upp-

- tecknad 1810. Typ: Lindormen, DgF 65. En av Westerling upptecknad melodi till visan finns i Vs 126:4. Texten och denna melodi avskrivna av J. Adlerbeth, Götiska Förbundets vissamling, s. 31—32. Texten tryckt som 139 i Sv. Fornsånger. De båda därstädes tryckta melodierna, identiska med S 163, nr 141 och 146, återger ej Westerlings uppskrift, vilken dock får antas ha varit den till Hartmansdorffs text hörande.
13. Vs 2:3, s. 303—308, "Redeboll han rider till Gullborgs gård". Upptecknad 1811. Typ: Redeborg och Guldborg, DgF 82.
 14. Vs 2:1, s. 331—334, "Konungen talte till Småsvenner två". Upptecknad 1811. Typ: Hertig Hillebrand och hans syster, DgF 235. Tryckt som nr 61 i Sv. Fornsånger jämte melodien S 163 nr 82.
 15. Vs 2:1, s. 535—537, "Herr Peder han talte till sin moder så". Upptecknad 1811. Typ: Liten Kerstins förtrollning, DgF 84. Tryckt som nr 134 B i Sv. Fornsånger jämte melodien S 163, nr 121.
 16. Vs 2:3, s. 245—247, "Ridder Olof han reste sig Söder under ö". Upptecknad 1811. Typ: Riddar Olle, DgF 274. Texten avskriven av J. Adlerbeth, Götiska Förbundets vissamling, s. 18—18 B, där också en melodi finns, s. 32.

Den enda namngivna och den genom antalet visor betydelsefullaste av Hartmansdorffs meddelare är majorskan Westerling, Carl Vilhelm Westerlings mor.

Ulrika Westerling var född i Stockholm 1736 som dotter till hovrättsrådet i Svea hovrätt Samuel Enander och dennes maka och kusin Brita Nordenstedt. Hon ingick 1764 äktenskap med majoren Johan Westerling. Makarna bodde 1764—1776 på Kjälinge i Börje sn, Uppland och flyttade sistnämnda år till Mjölkvik i V. Eneby sn., Östergötland. Majorskan blev änka 1789, bodde på äldre dagar åtminstone tidvis hos sin son Carl Vilhelm samt avled på Adlerskog i V. Eneby 1820.

Uppteckningsarbetet nämns i Hartmansdorffs almanacksanteckning av den 31. 12. 1810: "Jag skref nya Visor efter Farmor, som sjöng för Morbror" (H. använder den i C. V. Westerlings hem naturliga benämningen på Ulrika Westerling).

Högst intressant är det att vi kan följa vissa av Ulrika Westerlings visor tillbaka till dem hon lärt visorna av. Fyra stycken har hon enligt Hartmansdorffs anteckningar på uppteckningarna lärt sig av "sin Mor-

mor Johan Hadorphii dotter" (det gäller visorna nr 7, 8, 11, 16), och på en (nr 9) finns uppgiften: "Hon hade lärt Visan af sin Mormor och Farmor RiksHistoriogr. Hadorphii döttrar". En genealogi från Johan Hadorph till Carl Vilhelm Westerling ser ut så:¹²

Johan Hadorph (1630—1693), antiquarius regni
g. m. (1664) Elisabeth Danielsdotter Dalina (d. 1704)

Elisabeth Hadorph (1671—1760)
g. m. (1692) Nils Enander (1664—
1699), kammarskr. i Kammarkoll.,
landskamrerare i Blekinge

Brita Hadorph (f. 1680)
g. m. (1699) Jakob Nordenstedt
(1669—1734), assessor i Kommers-
koll.

Samuel Enander (1698—1768),
hovrättsråd i Svea hovrätt g. m. 1724

Brita Nordenstedt
(d. 1769)

Ulrika Enander (1736—1820)
g. m. (1764) Johan Westerling (1714—1789), major

Carl Vilhelm Westerling (1772—1829), kapten.

Det är således efter Elisabeth Enander, f. Hadorph och framförallt dennas syster Brita Nordenstedt, f. Hadorph som Ulrika Enander-Westerling fått vissa av sina visor. Vi har knappast rätt att tillskriva flera av hennes ovan uppräknade visor denna proveniens än dem som har uttryckliga uppgifter därom. Om Johan Hadorphs döttrar traderat visor som fadern lärt i sin barndom i Slaka sn i Östergötland, denna för det begynnande 1800-talets visupptecknare så givande ort, om de lärt visorna i samband med faderns antikvariska visinsamlande eller om de fått visorna annorstädes ifrån lär inte kunna utredas. I varje fall är traditionen från Brita och Elisabeth Hadorph till Ulrika Enander-Westerling en klar släkttradition med det för sådana ganska vanliga överhoppandet av en generation och icke en ortsbunden tradition. Tvivelaktigt är därför Arwidssons sätt att i Sv. Fornsånger uppge Ulrika Westerlings visor härröra från Östergötland. Arwidsson har här

¹² Genealogien upprättad med ledning av uppgifter i Elgenstierna a. a., VII (1932), s. 614 f.; Örnberg, a. a., 6 (1890), s. 137, 143; Svenskt Biografiskt Lexikon XIII (1950), s. 463; J. Kleberg, Kammarkollegium 1634—1718 (1957), s. 71.

tydiligen blivit vilseledd av Rääf, som på s. 334 och 454 i Vs 2:1 antecknat att sångerskan var från Östergötland.

Vi har i majorskan Westerlings fall ett ovanligt tillfälle att följa en vistradition tillbaka till 1600-talet.

Westerling har i fyra fall (nr 7, 9, 11, 12) upptecknat melodierna till dessa visor. I fyra andra fall (nr 8, 14—16) finns till Hartmansdorffs texter melodier som inte föreligger i Westerlings egen utskrift men som rimligtvis också de upptecknats av Westerling efter hans mors sång. Med en sådan uppfattning överensstämmer förhållandet att melodien till visa nr 16 finns avskriven på samma ställe (s. 32) i Götiska Förbundets vissamling som den bevisligen på en Westerlingsk uppteckning återgående melodien till visa nr 12.

UPPTECKNING EFTER "EN PIGA FRÅN TORPA, YDRE HD.", 1811.

17. Vs 2:1, s. 327—330, "Magdalena stod vid gröna lind". Typ: Magdalena, DgF 98. Tryckt som nr 60 i Sv. Forsånger jämte två melodier, varav den första är S 163, nr 110, och den andra är S 163, nr 100.

Med all sannolikhet har vistexten upptecknats vid Hartmansdorffs vistelse på Brandsnäs i Torpa socken i januari 1811. Melodien S 163 nr 110, är kanske Westerlings, under det att S 163 nr 100 är upptecknad av C. P. Grevilli efter fru Naterberg i Slaka.¹³

UPPTECKNINGAR EFTER "EN PIGA FRÅN N. VEDBO HD.", 1811.

18. Vs 2:3, s. 211—213, "Ungersven han till sin fostermor gick". Typ: Herr Carl och klosterrovvet, DgF 409.
19. Vs 2:1, s. 389—391, "Margreta hon gånger sig åt snöhvitan strand". Typ: Margreta drunknar, Sv. Forsånger nr 69 (Svenskt Visarkivs balladkatalog, add 3).

Om dessa två visor från Norra Vedbo härad, Hartmansdorffs födelsebygd, härrör från januari 1811 är något ovisst med tanke på att Hartmansdorff endast syns ha rest igenom häradet vid detta tillfälle, men

¹³ Ifrågavarande melodi finns i Vs 126:4 skriven med en stil som torde vara Grevillis egen. Denna Grevillisamling i Vs 126, som tidigare icke observerats av forskningen, omfattar såväl ballader som sånglekar. Till den senare kategorien hör bl. a. några nummer i Wallmans samling, jfr Dencker, a. a. passim. Grevillis melodier Vs 2:2, s. 223—226 är däremot en av annan hand utförd renskrift. De notiser om vissångerskan Greta Naterberg, som S. Ek avtrycker i Folkminnen och Folktankar 1936 s. 3 f. efter Vs 2:1, s. 319 f. och som han anser härröra från Grevilli, vill jag snarare tillskriva Rääf.

de kan möjligen liksom nr 1—6 härövan ha upptecknats på annan ort än den varifrån meddelaren härstammar. Intet tyder på att Westerling träffat sängerskan ifråga.

UPPTECKNING UTAN PROVENIENS- OCH DATUMUPPGIFT.

20. Vs 2:1, s. 531—533, "Unger Sven han geck för sin Herre att stå".

Typ: Kårestans död, DgF 458. Med melodiuppteckning av Westerling. Melodien harmoniserad S 163, nr 158. Texten och melodien tryckta som nr 118 i Sv. Fornsånger, där uppteckningen uppges vara gjord i Östergötland.

Även denna uppteckning bör vara gjord 1810 eller 1811.¹⁴

11. Visor vars texter föreligger i Augusta Fredrika von Hartmansdorffs autograf.

Som ovan (s. 4) framhållits, fortsatte Westerling våren 1811 visupptecknandet och ägnade därvid sin uppmärksamhet åt såväl texter som melodier. När det gäller att avgöra huruvida några av Westerlings självständigt gjorda visuppskrifter finns kvar, är ett delvis redan citerat brev från Hartmansdorff till Rääf 12. 4. 1811 av betydelse. Där står bl. a.: "Westerling har skickat mig 18 Vismelodier, dels på visor, som vi redan hafva, dels på andra, som vi få. För så mycken möda och nit bör han väl i sinom tid nämnas med beröm. Ibland denna Samling finnes äfven Hertig Magni rätta visa, som börjas så här:

Hertig Magnus han såg sig genom Slottsfönstret ut,
Hur Strömmen så strida månd rinna,
Då feck han se på vattnet satt,
En mycket deyelig quinna,
Hertig Magnus, Hertig Magnus, Tro lofven I mig,
Jag beder eder ännu så gerna, I sägen icke nej, utan Jo Ja."

En uppskrift av "Hertig Magni visa" finns i Vs 2:1 och den textens inledningsstrof är identisk med den här citerade. Handstilen är dock inte Westerlings utan den visar sig tillhöra Augusta Fredrika von Hartmansdorff, Augusts tvillingsyster. Hon bodde i flera år, bl. a. de här aktuella åren, på Westraby och har uppenbarligen hjälpt Westerling med renskrivning av vistexter.¹⁵

¹⁴ Av s. 533 är större delen bortklippt, vilket torde vara orsaken till att proveniensuppgift saknas.

¹⁵ För Augusta von Hartmansdorffs biografi se Elgenstierna, a. a., III (1927), s. 489.

Att vi verkligen här har att göra med Westerlingska uppskrifter framgår också av att i hans egenhändiga uppteckning föreligger melodien till en av visorna.

21. Vs 2:1, s. 245—246, "Och Riddaren han Rider sig till (jungfruns) gård". Typ: rövaren Rymer, DgF 183. Tryckt som nr 44 A i Sv. Fornsånger tillsammans med melodien S 163, nr 126.
22. Vs 2:1, s. 271—273, "Och Konungen och Drottningen sutto öfver bord". Typ: Kung Valdemar och hans syster, DgF 126. Tryckt som nr 53 A i Sv. Fornsånger tillsammans med melodien S 163, nr 84.
23. Vs 2:1, s. 273—274, "Och Hilla lilla sitter i Buren sin". Typ: Hilla lilla, DgF 83. Tryckt som nr 107 i Sv. Fornsånger tillsammans med melodien 163, nr 42.
24. Vs 2:1, s. 349—351, "Härr Päder och liten Kjerstin de sutto öfver bord". Typ: Herr Peders frilla, DgF 210.
25. Vs 2:1, s. 351—352, "Getepigan stog vid qvarnen och mol". Typ: Liten vallpiga, DgF 243.
26. Vs 2:1, s. 401—403, "Hilla lilla sitter i höganloft". Typ: Rosea lilla, DgF add. 1. Tryckt som nr 73 i Sv. Fornsånger tillsammans med melodien S 163, nr 41.
27. Vs 2:1, s. 403—404, "Herr Spärling han kamma och krusa sitt hår". Typ: Riddare på barnsängsgille, DgF 335. Tryckt som nr 108 A i Sv. Fornsånger tillsammans med melodien S 163, nr 137.
28. Vs 2:1, s. 443—444, "Och Hertigen for sig upp till en borg". Typ: Styvmodern, DgF 89. En melodi till texten finns: S 163, nr 38.
29. Vs 2:1, s. 473—475, "Dät bodde en Grefve vid en å". Typ: De två systrarna, DgF 95. Avskriven av A. I. Arwidsson, Vs 2:1, s. 469—472. Tryckt som nr 99 i Sv. Fornsånger tillsammans med melodien S 163, nr 6.
30. Vs 2:1, s. 476, "Härtig Mangnus han såg genom slodtsfönstret ut". Typ: Hertig Magnus och havsfrun, DgF 48. En melodi till texten finns: S 163, nr 53. Texten tryckt som nr 96 i Sv. Folk-visor; nr 83:2 i Bergströms upplaga av samma verk.
31. Vs 2:1, s. 509, 511, 512, 510, "Det voro två ädela Konunga barn". Typ: De två konungadöttrarna, DgF 146. Melodien i C. V. Westerlings egenhändiga utskrift finns på ett blad i Vs 126:4. Texten, ej melodien, tryckt som nr 114 i Sv. Fornsånger.

32. Vs 2:1, s. 510, 513, 515, 517, "Liten Kerstin hon låter kringskära sitt hår". Typ: Kerstin Stalldräng, DgF 267. Tryckt som nr 109 i Sv. Fornsånger.
33. Vs 2:1, s. 559—560, "Jungfrun hon gick sig åt ottesång". Typ: Den bergtagna, DgF 37. Tryckt som nr 142 i Sv. Fornsånger tillsammans med melodien S 163, nr 59.

Endast en melodi till ovanstående vistexter föreligger i Westerlings autograf (nr 31), men i S 163 finns melodier till åtta andra av dem. Man vågar nog framställa antagandet, att Drakes melodier i sagda handskrifter återgår på Westerlingska originaluppteckningar. Här likasom vid många andra tillfällen har originaluppskrifter förkommit i samband med eller efter färdigställandet av manuskriptet S 163.

Inga proveniens- eller datumuppgifter förekommer i Augusta von Hartmansdorffs renskrifter. Att uppteckningarna är gjorda i början av 1811 är ställt utom tvivel; i Westerlings brev till Hartmansdorff nämns inga visor efter april månad det året, och i dessa brev får därefter de tidigare ofta berörda musikaliska och litterära ämnena allt mera vika för Westerlings bekymmer med lantushållning och gårdsaffärer.

Det är högst troligt att åtminstone några av visorna tillhört Ulrika Westerlings repertoar. I ett brev till Hartmansdorff 17. 4. 1811 skriver Westerling: "Farmor har varit krasslig altsedan Du var här, och således inga flere Visor, men de skola icke glömmas jämte tonorna."

I Svenska Fornsånger uppges nr 44 A (vår visa nr 21) härröra från Småland, de övriga tryckta från Östergötland. På s. 443 i Vs 2:1 har Arwidsson om vår nr 28, som ej tryckts, skrivit "Från Uppland". Alla dessa Arwidssons uppgifter måste anses som osäkra.

Westerling stod visserligen i samma släktskapsförhållande till Rääf som till Hartmansdorff, men sedan kapten J. B. von Hartmansdorff 1802 dött tog sig Westerling an hans efterlämnade familj. Westerling har varit mycket mera bekant med Hartmansdorff än med Rääf. Alla Westerlings uppteckningar har därför lämnats till Hartmansdorff och sedan ingått i den samling denne överlämnat till Rääf.

Den Hartmansdorffska vissamlingen i Rääfs ägo har således omfattat trettiofire vistexter.¹⁶ Till tolv av dessa föreligger melodier i Wester-

¹⁶ De på s. 4f. härövan nämnda visorna från Värmdön finns inte i handskrifterna och har kanske aldrig skickats till Rääf.

lings utskrift (nr 1—7, 9, 11, 12, 20, 31), fjorton andra kan antas vara avskrifter efter nu försvunna, Westerlingska original (nr 8, 14—17, 21—23, 26—30, 33), medan sju helt saknar melodier (nr 10, 13, 18, 19, 24, 25, 32).

Westerlings melodiuppskrifter gör ett tämligen habilt intryck, även om det här och var brister i precision vid underläggandet av texten. Tydligen har han fått kritik härför, han skriver nämligen till Hartmansdorff i ett odaterat brev från mars eller april 1811, att han "bjudit till att vara mera correct vid ordenas undersättande". Att även Hartmansdorff haft intresse för visornas melodier framgår av uttalandet i ett brev till Rääf 22. 10. 1811: "Visans ton såsom mindre förfalskad och tydligare talande till känslan än ett föråldrat språk är också visserligen lika mycket om icke mera hufvudsaklig än sjelfva orden..."¹⁷

Av de trettio tre visorna trycktes inte mindre än tjugotvå i Svenska Fornsånger, varjämte ytterligare en (nr 1) är nämnd där. En av texterna, nr 30, ingår som nr 96 i Svenska Folk-visor. Den finns på ett av de sista arken i verkets tredje del, ett ark som inte trycktes förrän hösten 1817, dvs. efter det att Rääf och Afzelius för första gången träffats i maj detta år för att diskutera visor.¹⁸ Allt talar således för att Rääf låtit Afzelius avskriva den Hartmansdorffska versionen av "Hertig Magnus" för tryckning i Svenska Folk-visor.¹⁹ Här skulle vi då ha ett ganska säkert fall till belysning av den kontroversiella frågan huruvida Rääf givit bidrag till Svenska Folk-visor.

Många visor företräder typer vanliga i svensk balladtradition. Andra åter tillhör mindre frekventa typer. Nr 9 är jämte en version hos Petter Rudebeck den enda svenska texten motsvarande DgF 178 och den är den enda med melodi. Nr 11 är helt unik i svensk tradition av sin typ (DgF 237).

Ännu några år efter det Hartmansdorff lämnat sin vissamling till Rääf har han kvar sitt intresse för balladerna. Under sin vistelse i

¹⁷ Brevet är tryckt i A. Ahnfelt, L. F. Rääf af Småland och hans literära umgängeskrets (1879), s. 258 f., ett avsnitt därav också av Moberg, STM 1951, s. 17.

¹⁸ Jakob Adlerbeth skriver i sin dagbok (nu i Uppsala UB) 21. 5. 1817 att han gjorde Afzelius "bekant med Rääf" och följande dag att dessa båda "börja att gemensamt arbeta på iordningsställningen af Svenska folkvisorna". — 30. 9. 1817 skriver Afzelius till Rääf: "Nu är 3dje delen färdig; men ej hvad Haefiners och Geijers parter tillkommer".

¹⁹ Härmed överensstämmer vad som i Svenska Folk-visor, III, s. 178, står om visan: "Följande Tradition är upptecknad i Småland".

Norge skriver han flera gånger till Jakob Adlerbeth och lovar försöka skaffa norska visor till denne och Afzelius. I ett av sina brev gör han en riktig iakttagelse rörande det norska balladbeståndet: "Efter allt hvad jag kunnat förnimma äro Riddarevisorna här mycket mera sällsynta än i Sverige och Danmark."²⁰

Hartmansdorffs politiska gärning har bedömts olika. Obestridligt värdefull är hans insats vid räddandet av den svenska medeltidsballaden från glömskan.

²⁰ Brev till J. Adlerbeth 29. 9. 1818, KVHAA.

Anmärkning.

Att Hartmansdorff bidragit till Rääfs visinsamling framgick redan av A. Ahnfeldts bok om L. F. Rääf 1879 genom några där citerade brev (s. 257 ff.). Den tidigt döde litteraturhistorikern fil. kand. S. von Urbanski bedrev åren runt 1930 vittgående studier i romantikens folkviseintresse. I en otryckt uppsats (KB), "Rääfs folkvisesamling fram till Afzelius medarbetareförslag", har han berört Hartmansdorffs balladsamlande. Han förtecknar sex av dennes visor och har observerat flera andra. Han känner Westerlings roll som melodiupptecknare, men de av Augusta von Hartmansdorff utskrivna texterna har han ej uppmärksammat. Otto Andersson påpekade i "Adolf Iwar Arwidsson och Svenska Fornsånger" (Saga och Sed 1936, s. 60) att i Vs2 fanns visor efter majorskan Westerling. Giovanni Lindeberg publicerade i Samlaren 1945 en uppsats, "Leonhard Fredrik Rääf som litteraturkritiker och folkvisesamlare under sin Kindatid", där följande notis förekommer (s. 72): "Prof. Sverker Ek har meddelat mig, att majorskan Westerling sjöng en massa visor för Hartmansdorff. Hon var dotterdotter till Hadorph och född 1739." Slutligen har C. A. Moberg i Vs 2 funnit tre av fru Westerlings visor men nämner inte Hartmansdorffs roll i sammanhanget (Sv. tidskrift f. musikforskning 1951, s. 19 f.).

MEDDELANDEN FRÅN SVENSKT VISARKIV

1. U. P. OLROG: Svenskt Visarkiv. En orientering om en ny institution. With a summary in English. 1954.
2. K. I. HILDEMAN: Ballad och vislyrik. 1955.
3. N. DENCKER: Svenskt Visarkivs sångleksregistrant. With a summary in English. 1956.
4. S. G. HANSSON: Gustav Schedins visa från Dalupproret 1743. 1956.
5. E. DAL: Scandinavian Ballad Research since 1800. 1956.
6. N. DENCKER: Wallmans samling. En förlorad samling svenska sånglekar. With a summary in English. 1957.
7. H. TOLDBERG: Den danske rimkrønike og folkeviserne. 1958.
8. N. DENCKER: Kung Orre skulle till gästbud fara. Avec un résumé en français. 1958.
9. N. DENCKER: Domaredansen. With a summary in English. 1958.
10. G. HENNINGSEN: Vedel og Syv og bogtrykkerne. 1959.
11. S. EK: Visan om liten Ingas barnsäng. With a summary in English. 1959.
12. B. R. JONSSON: August von Hartmansdorff som balladsamlare. 1960.